

ЖУКОВСЬКИЙ О. Т. — ТРЕТІЙ ВІЙСЬКОВИЙ МІНІСТР УКРАЇНИ

Жуковський Олександр Тимофійович [1884—1925(?)] — громадсько-політичний, військовий діяч. З 29.01.1918 — виконуючий обов'язки військового міністра, з 9.03.1918 — морського міністра в уряді Центральної Ради; з 22.03.1919 — військовий міністр (після С. В. Петлюри і М. В. Порша). Розвідка є спробою скласти уявлення про діяльність О. Т. Жуковського на посаді військового міністра (1).

Діяльність військового міністра О. Жуковського відбувалася у контексті національних та соціальних перетворень в Україні, боротьби різних політичних сил, встановлення радянської влади, початку громадянської війни, військової “допомоги” Німеччини і Австро-Угорщини. Призначення дістав після боїв під Крутами 16(29).01.1918 і в Києві (28.01—9.02.1918), на початку активних дій військ Центральної Ради з військами радянського уряду.

О. Т. Жуковський став виконуючим обов'язки військового міністра в останньому уряді Центральної Ради 29.01.1918 р. Начальником Генерального штабу було призначено генерал-майора О. В. Осецького з дорученням сформуванню оперативний, мобілізаційний, демобілізаційний, інспекторський та пересування військ відділи (2). Як відзначав у своїх спогадах заступник військового міністра (з березня 1918) генерал-майор О. П. Греков, О. Т. Жуковський займався політичною частиною роботи міністерства і представництвом його у Центральній Раді (3).

Паралельно з бойовими діями військових відомств (Генеральний військовий штаб, Військове міністерство) в грудні 1917—квітні 1918 р. провадилася законодавча робота по створенню збройних сил. 16.01.1918 Центральна Рада прийняла тимчасовий закон про демобілізацію армії і утворення Українського війська (народна армія на міліційній основі) для оборони від зовнішнього ворога (4). 5.02.1918 р. Рада народних міністрів ухвалила постанову “Про організацію вільного реєстрового козацтва України для «внутрішньої охорони порядку в повітах»”, але через два місяці припинила його формування, а кошти передала МВС “на організацію міліції” (5). 15.03.1918 р. на засіданні Ради народних міністрів було заслухано доповідь військового міністра О. Т. Жуковського про зміну військової концепції, організацію військового міністерства і підготовку призову до нової армії. 24.03.1918 р. на засіданні Малої ради О. Т. Жуковський повідомив, що завданням Військового міністерства є організація на демократичних засадах такої регулярної армії, яка зможе потім перейти до міліційного принципу (6). 25.03.1918 р. на засіданні Ради народних міністрів було ухвалено всі частини січових стрільців залишити під керівництвом військового міністерства (6, с. 131). У березні —

квітні мобілізаційний відділ Генерального штабу підготував проект закону “Про основні принципи заборонення УНР”, де йшлося про формування української регулярної армії на основі загального військового обов’язку, територіального набору, було встановлено строки призову на службу, засновано мережу комендатур. У квітні 1918 р. штаб армії УНР опрацював проект закону “Загальні підстави військової служби” (6). 17.04.1918 р. О. Жуковський призначив виконуючими обов’язки командирів корпусів. Було ухвалено Військовий статут, текст присяги на вірність Україні, Положення про політичне становище військовослужбовців, сформовано на засадах мобілізації Запорізький корпус. Територію України поділено на 8 військових округів. Вирішено питання матеріально-грошового забезпечення військовослужбовців. Скасовано ранги і розроблено нову посадову систему, встановлено тимчасову військову уніформу (7). Одним з напрямів військової політики була українізація армії.

Оцінюючи напрями військової політики Центральної Ради і діяльність військового міністра, його міністерства, сучасники одностайні у відсутності в цей період української національної армії, “здатної у складній політичній ситуації захистити українську державу. Не маючи за собою авторитету влади і авторитету сили, Центральна Рада мусила поступитися місцем гетьманові, що спирався на чужі німецькі сили”. “Замість серйозної, наполегливої роботи по організації української селянсько-робітничої армії, яка б знала своє призначення, відбувалась більш бутафорська українізація армії. Коли дійшло до того, щоб пустити в діло українську армію, то її не було” (8). Відносно персонального складу П. Христюк вважав, що немає сумніву, що коли б біля влади стояли більш енергійні, більш живі і більш здатні до творчої революційно-державної роботи політичні діячі, можна б зробити далеко більше, ніж зроблено у той час. Особливо впадала у вічі безрезультативність роботи таких важливих у той час відомств, як внутрішні і військові справи (8, с. 120).

Д. Дорошенко — професійний історик, дипломат, голова Генерального секретаріату Центральної Ради вважав, що лідери національно-визвольного руху, керівні діячі Центральної Ради не мали чітких планів у галузі національно-військового будівництва, тривалий час уявляли військові питання похідними від розв’язання наріжного питання — про національно-територіальну автономію України в складі федеративно-демократичної республіки — Росії. Сприятливий момент для оволодіння стихійним національним рухом в армії був втрачений; не було виявлено достатньої уваги до добровольчих військових формувань типу “Вільне козацтво”, “... суб’єктивні помилки — хибні теоретичні уявлення про можливість на тому історичному етапі заміни регулярного війська народною міліцією” (9).

Не менш цікавим є і свідчення Голови Генерального секретаріату

УНР В. К. Винниченка: "... Це була війна впливом. Ні більшовики, ні ми не мали регулярного, дисциплінованого війська, яким можна було розпоряджатися по волі керуючого центру, не зважаючи на те, що й як собі там думало й почувало те військо. Наш вплив був менший. Він був уже остільки малий, що ми з великими труднощами могли скласти якісь невеличкі більш-менш дисципліновані частини й висилати їх проти більшовиків ..." (10).

Ці оцінки збігаються з оцінками сучасних істориків. "... слабкість позицій Центральної Ради взимку 1918 р. зумовлювалася численними помилками, що їх допустила Рада у своїй "земельній" та "військовій" політиці ... Замість того, щоб, використовуючи розмах українського військового руху, розпочати планомірну організацію власної армії, здатної у потрібний момент виступити на захист Української держави, лідери Ради тривалий час не тільки не вживали конкретних заходів до розбудови власних збройних сил, але й активно виступали проти тих, хто піддав сумніву соціалістичне гасло знищення постійної армії ..." (11). "... ідеологи Центральної Ради доводили, що революція усувала необхідність регулярної армії" (12).

Крім оцінок історіографів військової політики Центральної Ради, для сприйняття і розуміння особистості О. Т. Жуковського цікавими є свідчення людей, учасників тих подій — авторів праць з історії української революції.

Найчастіше з іменем О. Т. Жуковського пов'язують викрадення А. Ю. Доброго, відомого своєю лояльністю до німців київського банкіра, директора Російського для зовнішньої торгівлі банку, члена фінансової комісії Центральної Ради, викраденого в ніч на 24 квітня. Керувало викраденням Міністерство внутрішніх справ. Серед осіб, причетних до викрадення, були міністр О. Т. Жуковський, міністр внутрішніх справ М. Ткаченко. Німецьким командуванням викрадення було розцінено як "зловредна агітація проти німецької влади". Воно стало формальним приводом до заяви німецького генерал-фельдмаршала фон Ейхгорна і введення військово-польових судів, розпуску Центральної Ради, арешту і суду над О. Т. Жуковським, В. Голубовичем, дружиною міністра внутрішніх справ М. Ткаченка, начальником поліції Богацьким. Суд відбувся 22—25 липня. Звинувачені у належності до антинімецького "Союзу порятунку України", винного у зникненні деяких германофільськи настроєних підприємців, вони були засуджені до 1—2 років перебування у в'язниці (13).

У звіті із судового засідання німецького військово-польового суду, опублікованому в газеті "Киевская мысль", зазначено, що О. Т. Жуковський "був маленький з малоінтелігентним обличчям, з вусами". Про себе він повідомив, що закінчив одеське юнкерське училище, підполковник, 33 роки (14). Ось як описує свої враження від судового процесу співробітник редакції "Киевская мысль" С. Сумський: "війсь-

ковим міністром був юнак Жуковський”. “... Підсудні — військовий міністр, два директори департаменту і начальник карного розшуку трималися дуже погано. Вони виправдовувалися, плутали, просили про полегкість і знову плутали, плутали без кінця ...” (15). А. А. Гольденвейзер, представник комітету народницької партії, юрист, делегований до Малої ради у квітні 1918 р., так описує окремих міністрів в уряді, очолюваному В. Голубовичем: “... Решта — як військовий міністр Жуковський, міністр торгівлі і промисловості Фещенко-Чопівський ... нічим не піднімалися над загальною масою діячів Ради ...” (16).

Серед спогадів залишилися свідчення О. І. Удовиченка, генерал-полковника, командуючого Гайдамацьким кошем Слобідської України, та М. Єремєєва (у 1917 р. — представника студентів у Військовій раді) про участь О. Т. Жуковського при взятті готелю “Прага” (29.01.1918) під час першої українсько-більшовицької війни (28.01—9.02.1918). 6-поверховий готель “Прага” був однією з найбільших будівель району. З даху готелю кулемет більшовиків постійно стріляв по Центральній Раді. Помічник військового міністра підполковник О. Т. Жуковський зібрав усіх працівників міністерства, переважно офіцерів з великим військовим стажем, та вирушив з ними о 12.53 з Володимирської вулиці до “Праги”. У відділі були генерал О. Астаф'єв (Остапура-Степовий), полковник О. Пилькевич, штабс-капітан М. Удовиченко, поручик В. Євтимович, військовий лікар Ровинський та ін. Близько 17.00 почалася загальна атака. Крім групи (рою) О. Т. Жуковського, брали участь інші на чолі з полковниками Б. Ревуцьким (7 багнетів), П. Кудрявцевим (12 багнетів), сотником Голубою (8 багнетів), група січових стрільців на чолі з хорунжими П. Пасікою (90 багнетів), І. Вирвачем (45 багнетів), І. Чмолою (17). “Вирішено було атакувати в багнети засівших у “Празі” більшовиків. Річ була важка, бо невеличкі рухи українських вояків викликали із 6-поверхового будинку й зі стріхи шалену кулеметну й рушничну стрілянину. Комендант Військового міністерства був поранений, бійці розгублювались, а ворог все більше набирался нахабності. Коли про таке положення повідомили в міністерство, то першим виправляти становище пішли військовий міністр підполковник О. Т. Жуковський і полковник Пилькевич. Вони першими пішли в атаку, на ходу розстрілюючи ворога. Готель був зайнятий ...” (18). “Я міркую, — писав О. Т. Жуковський у спогадах, — що якби було зібрати негайно тверді і рішучі військові сили та зразу без всяких балачок і переговорів повести наступ на Арсенал і якою б дорогою ціною не обійшлося би, а взяти його, то в самому корні повстання б значно менше жертв коштувало” (19).

Знайомство з мемуарами М. Єремєєва, В. Кедровського, Б. Мартоса, І. Фещенко-Чопівського, О. І. Удовиченка та ін. дає підстави зробити деякі узагальнення щодо постаті військового міністра О. Т.

Жуковського, посада якого була однією з ключових в уряді Центральної Ради. О. Т. Жуковський у них змальовується досить скромно. Що ж являли собою вищі військові структури Центральної Ради? Ще в грудні 1917 р. Військовий секретаріат Центральної Ради почав створювати український Генеральний штаб та ін. міністерські структури для керування українськими збройними силами. До складу Військового секретаріату і Генерального штабу було залучено фахівців з вищою військовою освітою [генерал-майор О. С. Астаф'єв (Остапура-Степовий), генерал-майор В. О. Сінклер, генерал-майор О. П. Греков, генерал-лейтенант О. С. Галкін, генерал-майор Н. Л. Кирпичов та ін.] (20). На керівних посадах у військах були генерал-майор К. А. Прісовський, полковник В. М. Петров, генерал-майор С. І. Дядюша, генерал-майор В. П. Зелінський та ін.) (20, Т. — С. 51, 78—79, 105—106, 220; К. — С. 214).

Водночас "... Головний штаб тоді являв собою оригінальну установу. Передусім вражала мішанина в його особовому складі. З одного боку, тут були старшини вищої службової кваліфікації, а з другого, — військові, які ніколи й нічого спільного не мали з штабною службою. Через те штабна машина «кульгала на всі чотири», а видатність її праці була значно менша, ніж вимагав час — коли вперше в Україні почали працювати над основами військової справи ...", — згадував М. Омелянович-Павленко (21). Про те ж згадував і П. П. Скоропадський. Генерал Рогоза "застав міністерство в дуже поганому стані, там зовсім не було в справжньому розумінні військової організації. Якись молоді люди носили мундири різних чинів і покрою, а чи були це військові і офіцери зокрема, нікому не було відомо. Ця компанія займалася більше політикою, ніж дорученою їм справою" (22).

О. Т. Жуковський, очевидно, не мав вищої військової освіти, йому бракувало політичного досвіду і військового світогляду, необхідного для діяча державного масштабу, енергії і волі. Калейдоскоп указів і розпоряджень, пов'язаних із законодавчою, організаційною і практичною діяльністю, що вийшли з Військового міністерства у період керівництва ним О. Т. Жуковським, стверджує відсутність єдиної військової концепції щодо створення збройних сил незалежної держави. Наприклад, Закон про формування народної армії на міліційній основі (січень 1918 р.) спирався на хибне теоретичне уявлення про можливість на тому історичному етапі заміни регулярного війська, його відділяють від рішення про перехід до постійної і регулярної армії (квітень—травень 1918 р.) декілька місяців. Це дозволяє припустити, що військове міністерство (в особі О. Т. Жуковського) у складних політичних та військових обставинах було не здатне контролювати ситуацію в цілому і приймати адекватні рішення. В складних військово-політичних обставинах особистий внесок військового міністра О. Т. Жуковського в організації і керівництві збройними си-

лами Центральної Ради у грудні 1917—квітні 1918 р. встановити практично неможливо. Загальне керівництво військовими справами, незважаючи на проведені реформи, очікуваних Центральною Радою результатів не принесло. Генеральний секретар військових справ М. Порш залишив у спадок ідею національної міліції та тотальної демобілізації. Як свідомий член УПСР О. Т. Жуковський поділяв ідею переходу від постійної армії до народної міліції. Це призвело до того, що у квітні Центральна Рада не мала ні боєздатної української армії, ні продуманої військової концепції.

Чималу роль у правовому регулюванні розбудови української армії і флоту відіграло окупаційне командування в особах генерал-фельдмаршала фон Ейхгорна та В. Гренера. Так, одним з пунктів заяви окупаційної влади від 23.04.1918 р. була заборона мати будь-яку армію, окрім поліцейських сил, за згодою німецької влади, доки німецькі війська перебуватимуть в Україні (23). Окупаційна влада контролювала питання формування військових частин, їх дислокацію, пересування тощо. Багато зусиль О. Т. Жуковський доклав для повернення в Україну з центральних держав Синьої та Сірої дивізій, які склалися з військовополонених українців. Але за два дні до квітневого перевороту було роззброєно Першу українську дивізію Синьожупаників, Галицький полк січових стрільців. Маловідомим фактом є участь О. Т. Жуковського у зриві планів німецького військового керівництва по використуванню українських армій у роззброєнні польських дивізій Довбур-Мусницького (24). У квітні 1918 р. він наказав сформувати з корпусу окрему групу всіх родів зброї, яка під командою полковника П. Ф. Болбачана потай від німецького командування мала зайняти Кримський півострів та забрати чорноморський флот у Севастопольському порту (25). Саме такої поведінки не могло йому пробачити, як зазначав у своїх спогадах О. Т. Жуковський, німецьке командування. 29 квітня 1918 р. його було ув'язнено до Лук'янівської в'язниці.

Проект переходу до постійної і регулярної армії підготовлено у березні—квітні 1918 р. Та було вже пізно. О. Т. Жуковський визнавав: “Я бачу свою помилку в тому, що, коли я став військовим міністром, нерішучо вів боротьбу з анархічним елементом, що і дало корні підвалини для утворення гетьманського перевороту” (26).

1. ЕУ. — Львів, 1993. — Т. 2. — С. 701; Довідник з історії України. — К., 1996. — С. 200; Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 93—94; Киевская мысль. — 1918. — 24 июля; Винниченко В. К. Відродження нації. — К., 1920. — Ч. III. — С. 284; Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. — К., 1993. — Т. 2. — С. 541; Скоропадський П. Спогади. — К.; Філадельфія, 1995. — С. 354; Стрелецький Г., Тру-

байчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. — К., 1996. — С. 89; Українська Центральна Рада: Матеріали і документи. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 367; Шаповал Ю. Генеральний писар: Павло Христюк і його доля // Центральна Рада і український державотворчий процес: Матер. наук. конф. — К., 1997. — Ч. I—II. — С. 319; Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України, 1917—1920. — К., 1997. — С. 50.

2. ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 1, спр. 12, нак. № 1; Там само.

3. Генерал Греков // Стрілець. — 1919. — № 60.

4. ЦДАВО України. — Ф. 1115, оп. 1, спр. 6, арк. 216.

5. Вісник Ради народних Міністрів в УНР. — 1918. — № 11.

6. Українська Центральна Рада: Матеріали і документи. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 127—128.

7. Задунайський В. В. Збройні сили УНР (1917—1920): Автореф. дис. к.і.н. — Донецьк, 1995.

8. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917—1920. — Прага, 1921. — Т. 1. — С. 120, 133.

9. Дорошенко Д. Історія України, 1917—1923. — Ужгород, 1932. — Т. 1. — С. 351.

10. Винниченко В. К. Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Т. 2. — С. 216—217, 254—255, 260.

11. Історія українського війська, 1917—1995. — Львів, 1996. — С. 64.

12. Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1991. — С. 303.

13. Кагальницький М. Незаконний арест банкира привел к падению правительства Украины // Киевские ведомости. — 1998. — 27 апр.

14. Киевская мысль. — 1918. — 24 июля.

15. Спомини С. Сумського, А. Гольденвейзера, вміщені у збірнику "Революція в Україні", були видані у 1930 р. Виданням цього часу притаманне ідеологізоване подання історичних подій і персоналій. Тому деяких діячів Центральної Ради подано як випадковий людей. Сумський С. Одиннадцять переворотів // Революция на Украине: По мемуарам белых. — М.; Л., 1930. — С. 113.

16. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917—1921) // Там же. — С. 30.

17. Єремєєв М. Полковник Є. Коновалець // Є. Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 145; Євтимович В. Здобуття "Праги" // ЛЧК. — Львів, 1938. — Т. 3, 4. — С. 18.

18. Старий (О. Удовиченко). Спогади про Пилькевича // Наша Зоря. — Калуш, 1923. — № 31—33. — С. 18.

19. ЦДАВО України, ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 2.

20. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917—1921 рр.). — К., 1995. — С. 15, 84—85; Колянчук О., Лит-

вин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. — Львів, 1995. — С. 27, 60, 71, 91.

21. Омелянович-Павленко М. На Україні 1917—1918 рр. — Прага, 1935. — С. 72—73.

22. Скоропадський П. Спогади. — К.; Філадельфія, 1995. — С. 185.

23. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. — 1994. — № 1. — С. 112.

24. ЦДАВО України, ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 88—89.

25. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). — Львів, 1992. — С. 416.

26. ЦДАВО України, ф. 3543, оп. 2, спр. 1, арк. 8.

Л. А. Михальчук

ДО ІСТОРІЇ РОДУ ОЛІЗАРІВ

Олізари — старовинний український шляхетський рід, який спольщився у 16 ст. Вони володіли великими маєтностями на Київщині і Волині, обіймали високі урядові посади в Польщі 16—18 ст. Прізвище дістали від чорнобильського старости Олізарія Волковича (роки народження і смерті невідомі) — одного з організаторів Люблінської унії 1569 р. Франц Каетан Олізар (роки народження і смерті невідомі) — магнат, коронний стольник, прихильник феодальної анархії. Густав Олізар (3.05.1798, Коростишів, тепер місто Житомирської області — 2.01.1865, Дрезден, Німеччина) — поміщик, губернський предводитель дворянства Київської губернії. У 1826 р. був заарештований у справі “Патріотичного товариства”.

Друга гілка роду Олізарів — граф Нарцис Олізар, старший брат Густава Олізара.

Нарцис Олізар народився 1794 р. Його батько — Пилип Олізар, а мати — Людовіка з роду Немировичів-Щитів. Після початкового домашнього навчання вчився у Кременецькому ліцеї. У 1812 р. був на військовій службі в чині офіцера наполеонівської армії. Після завершення служби продовжував навчання у Вільненському університеті. 1816 р. помер його батько, який у спадок заповів Нарцисові маєток у містечку Рафалівка (тепер селище міського типу Рівненської області). Відтоді Н. Олізар жив у цьому маєтку, займаючись сільським господарством. Разом з маєтком йому дісталися земельні фонди, на яких було розташовано 30 сіл. Він поринає в літературну діяльність. У 1817 році вийшли друком його вірші. Після утворення у Варшаві польського політичного таємного Патріотичного товариства Н. Олізар організував Провінційну раду на Волині, яка мала зв'язки з російськими опозиційними осередками. Після поразки повстання декабристів під час слідства Н. Олізар був підданий домашньому ареш-